

YOZUV-INSONIYAT TAFFAKURINING OLIY MAHSULIDOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.74.13.022>

*Shukurova Halima Sunnatullayevna,
Jizzax davlat pedagogika institute “ Boshlang’ich ta’lim metodikasi”
kafedrasida katta o’qituvchisi
Abduraxmonova Dinora Yusupovna,
Jizzax davlat pedagogika institute “ Boshlang’ich ta’lim metodikasi”
kafedrasida o’qituvchi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yozuv tarixi, taraqqiyot bosqichi hamda hozirgi kunda o’zgarishlari haqida ma’lumot berib o’tilgan.

Kalit so’zlar: Yozuv, til, nutq, yozuv taraqqiyoti, tafakkur, Urhun-Enasoyozuvlari, lotinyozuvi,

ПИСАНИЕ-ВЫСШИЙ ПРОДУКТ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СОЗДАНИЯ

*Шукурова Халима Суннатуллаевна,
старший преподаватель кафедры “Методика начального образования” Джизакского государственного педагогического института
Абдурахмонова Динара Юсуповна,
преподаватель кафедры “методика начального образования”
Джизакского государственного педагогического института*

Аннотация: Это статья дает нам краткий обзор истории написания, стадии разработки и текущих разработок.

Ключевые слова: письмо, язык, речь, развитие письма, мышление, письмо урхун-энасай, латинское письмо,

SCRIPTURE IS THE HIGHEST PRODUCT OF HUMAN CREATION

*Shukurova Halima Sunnatullayevna,
Senior lecturer of the Department “Methodology of Primary Education”
Jizzakh State Pedagogical Institute
Abdurakhmanova Dinara Yusupova,
teacher of the department “Methodology of primary education” Jizzakh
State Pedagogical Institute*

Annotation: This article gives you a brief overview on the history of writing, the stage of development and the changes that are taking place today.

Key words: Writing, language, speech, writing development, thinking, Urhun-Enasay writing, Latin writing.

Yozuv insoniyatning eng oliy kashfiyoti. Oллоh taolo dunyoni yaratganida mavjudot, mahluqot nobotot olamidan faqat odamzodga til degan oliy ne’matni in’om etgan. Kishilar bir-birlari bilan til orqali muloqat qilib fikr almashadilar va bir birlarini anglaydilar.

Ana shunday so’zlash orqali fikrini endi qanday qilib uzoq muddat saqlash mumkin degan savollar ajdodlarimizni qiynab qo’ygan va o’z o’rnida yozuvga bo’lgan ehtiyoj paydo bo’lgan. Yozuvning paydo bo’lishi kishilik jamiyati

yaratgan eng yirik madaniy kashfiyot hisoblanadi. U insoniyat taffakuri yaratgan ma'naviy boyliklarini asrlardan-asrlarga, avlodlardan-avlodlarga yetkazuvchi bebaho vositadir.

Insoniyat bundan besh ming yil avval ixtiro qilgan yozuv jamiyatning rivojlanishi, uning tarixi, madaniyati, urf-odati va umuman jahon svillizatsiyasidan darak beruvchi nodir kashfiyotlar turiga kiradi.

Kishilik jamiyating qo'lga kiritgan eng yirik davrga xos madaniy obidalar yig'indisi, fikriy natijalarning hozirgi davrga yetib kelishda yozuvchining ro'li kattadir. Agar yozuv bo'lmaganda, qadimgi ajdodlarimizdan qolgan meros, ular yaratgan ijodiy yodgorliklar bizgacha yeib kelmagan bo'lar edi. Yozuvning yuzaga kelishi koinotga parvoz qilishi, oy sathini, shuningdek, boshqa planetalarni o'rganishdek g'oya murakkab mexanizm va mashinalarni boshqarish, juda uzoq masofadagi voqea-hodisalarni ekranlashtirish, adabiy tilni shakllantirib, uni boyitish imkoniyatini beradi.

Shuni takidlash lozimki, yozuv adabiy til taraqqiyotining eng muhim faktorlaridan biridir. Adabiy til tarixi bevosita yozuvlar tarixi bilan bog'liqdir. Shu tufayli ham til tarixini o'rganishda yozuv asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Darhaqiqat, yozuv taraqqiyoti tarixida og'zaki nutq va til bilan bir qatorda ikkinchi o'rinda eng muhim aloqa vositasi sanaladi. Yozuvning yuzaga kelishi vatakomillashuvi til tarixi, uning o'sib rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Yozuv ham til singari insonlarning o'zaro aloqa qilish ehtiyojlari natijasida yuzaga keladi.

O'tmishda kishilarda o'z fikr-istaklarini uzoq masofaga turli belgilar orqali bildirish ehtiyoji paydo bo'lgan va shu asosida qadimgi kishilar ayrim voqea-hodisalarni o'zaro sulx va kelishuvlarini bildirish uchun shartli ko'rinishdagi har xil predmentlardan foydalanganlar. Shunchaki, arqon iplarni har xil ranga bo'yash ularda turli tushunchalar bog'lash, o'rish va tinchlik ramzini bildiruvchi turli ashyoviy predmentlarni yo'llash orqali o'z fikr-istaklarini uzoq masofalarga yetkazganlar. Bunday ashyoviy predment va ramziy narsalar, ranglar vatugunlar ma'lum bir tushunchalarni anglatgan. Shu o'rinda Alisher Navoiyning "Sa'diy Iskandariy" dostonidagi Eron shoxi Doro va Iskandar o'rtalarida o'zaro ashyoviy "xat" aloqasini keltirish o'rinlidir.

Dostonda bayon etilishicha, Iskandar taxtga o'tirgach, xiroj to'lash qo'yadi. Bundan g'azablangan Doro elchi orqali Iskandarga chavg'on (xokkey klyushkasiga o'xshash eski egri, uzun tayoq), yog'ochdan yasalgan to'p vabir xalta kunjit yuboradi. Doro bu buyumlar orqali bunday demoqchi edi: "Ey Iskandar, sen hali go'daksan. Mana bu chavg'on va to'pni olib, yosh bolalardek o'yna. Askarlarim xaltachadagi kunjit kabi behisob, seni bemalol yenga oladi. Iskandar esa chavg'on bilan to'pni quydagicha tushunadi: Yer yuzi to'p singari yumaloqdir. Doro bu chavgonni mening qo'limga tutqazishni, o'z maydonini menga topshirishidir. To'pni, ya'ni yer sharini chavg'on bilan istagan tomonga yumalatiishi mumkin". Xaltadagi kunjutni Doro askarlarining ko'pligiga ishora ekanligini Iskandar to'g'ri tushunadi va elchi oldida uni tovuqlar oldiga sohib yuboradi. Tovuuqlar esa uni bir pasda yeb qo'yadilar. Bu bilan Iskandar "Doroning askarlari qanchalik ko'p bo'lmasin, mening oz sonli askarlarim shu tovuqlar singari ularni osongina yengadilar" demoqchi. Darhaqiqat, Iskandarning Sharq mamlakatlariga keyingi yurishlari buning amaldagi isbotidir.

Bizga tarixdan ma'lumki, Urxun Enasoy yozuvi turkiy tillardagi nutq tovushlarini yozuvda ifodalanishi mukammalroq ko'rinishi jihatdan alohida

o'rin tutadi. Bu alifbodagi harflar soni 41ta bo'lib, ulardan 5tasi unli, qolganlari undosh tovushlarni ifodalagan. Bu yozuv singarmonizmga asoslanganligi uchun ham qirqdan ortiq belgiga ega bo'lgan. Chunki unda til oldi, til o'rta, qattiq va yumshoq tovushlar uchun alohida-alohida belgi qabul qilingan.

Urxun Enasoy yozuvi keyinchalik uyg'ur yozuvi bilan keyinchalik uyg'ur yozuvi bilan almashtirishdi. Uyg'ur yozuvida singarmonizm qonuniyati o'z aksini topmaganligi uchun 18 harfiy belgi mavjud edi.

Markaziy Osiyoning arab xalifaligi tomonidan bosib olinishi, islom dinining tarqalishi bilan arab yozuvi asosiy yozuv sifatida yuritila boshladi. Bu yozuv o'zbek tili, umuman turkiy tillarning xususiyatlarini to'liq aks ettira olmas edi.

Jahon tarixidan ma'lumki, yuksak madaniyat va ma'rifatga ega bo'lgan har bir xalqning o'z yozuvi bo'lgan. Ajdodlarimiz o'z tarixini, ilmiy ijodini turli yozuvlar orqali yozib qoldirganlar. Olimlarning tadqiqotlarida yozilishida tilshunoslikning yozuvni o'rganuvchi sohasi "grammatalogiya" (grekcha-grammat – to'g'ri yozaman, logos fan) deyiladi. Olib borilgan ko'p arxeologlarning topilmasida turli rasmlar, skulptura va grafikaga tegishli belgilar, shartli ravishda narsalar, tushunchalar va biror jumlaning ifodalash uchun qo'llangan va bu piktografik yozuv deb nomlangan (lotincha pictum-rasm, pingo-chizaman).

Turli chizma grafik vositalar o'sha ibtidoiy davrdayoq shakllanganligini shu davrni noyob topilmalaridan hisoblangan tog'lardagi g'orlarning devorlarida, turli xil toshlarda, yog'ochlarda, daraxt po'choqlarida va sopol idishlarda aks ettirganligini dalil sifatida keltirishimiz mumkin. Hozirgi kunda ham Afrikadagi Togo mamlakatidagi Eve elati piktogrammalar yordamida maqollarni ifoda etganlar.

Piktogrammalar o'zlarining axborot berish vazifasini to'la bajarmay, ba'zi g'oyalarni ifodasalar, ular ideogrammalar deyiladi. (idea grekcha-g'oya) va ularni birlashtirish vositasida biror axborot berish mumkin bo'ladi.

Ideogrammalar keyinchalik taraqqiy etib Xitoy yozuvini qo'yib chiqilishiga zamin yaratadi va ideografik yozuv deb nomlanadi. Bu yozuv zamiridan shumner (keyinchalik akkad) yozuvi (eramizdan avval (IV-1 asrlar) elash yozuvi (eramizdan avvalgi IV asrlar, misr yozuvi, xet yozuvi, maya yozuvi, atstek yozuvi kabi yozuvlar vujudga kelishga zamin yaratildi. Bu yozuv turlarining keyinchalik yo'q bo'lib ketishiga sabab, ideogrammalarning ham fikrni aniq bayon etilmasligidir.

Piktogrammavaideogramma-o'rtayer dengizining janubiy-sharqiy qirg'og'ida va fors ko'rfasi xududlarida qo'llanmay qoldi, ular endi aniq so'zlarni ifodalovchi belgilar-logogrammalar (grekcha logos-so'z, nutq) kashf etishdi. Bu yozuv grafik vositalar yordamida so'zlarning ma'nolarini ifodalagan. Davrlar o'tishi bilan bazi grafik belgilar so'zlarning ma'nosini emas, balki uning ma'nosiz qismlarini, ya'ni bo'g'inlarini ham ifoda etgan. Shu tariqa mixenmon yozuvni vujudga kelishiga sababchi bo'lgan. Bu yozuvdan Misopatamiyada keng qo'llangan. Asta-sekin tovush elementlarining grafik belgilari (ularni fonogrammalar deyishadi-grekcha fon-tovush, nutq), undan so'ng sillobogrammalar (grekcha sylabal-bo'g'in) deb ataluvchi yozuvlardan, konsonant, vokal yozuvlari ajralib chiqqan. Yuqoridagi yozuvlarning zamiridan xind yozuvi, finikiya, grek, lotin vakrill yozuvlari paydo bo'ldi.

Hozirgi kunda yer yuzidagi aholining ko'p qismi quyidagi besh yozuv asosida tuzilgan yozuv sistemalari tarqalgan:

Lotin yozuvi (dunyo aholisini 30% ga yaqini foydalanadi)

Fonetik arab yozuvi (10% ga)

Grafik Xitoy yozuvi (25% ga yaqin)

Slovyan kresh yozuvi (10%ga)

Bo'g'inli Xind yozuvi (20%ga yaqin)

Sobiq Sovet Ittifoqi davrida 1940-yildan toki mustaqil davlat bo'lganimizga qadar, yani 1993-yilgacha krillcha yozuvdan foydalanildi. 1998-yil 21-oktabr aynan shu kunda o'zbek tilining haqiqiy jozibasini anglashga imkoniyat yaratildi. Hozirgi kunda roppa-rosa o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligiga 32 yil to'ldi. Xo'sh, mana shu davr mobaynida o'zbek tilining haqiqiy jozibasi uning go'zalligini dunyoga taratish uchun qanday ishlar amalga oshirildi.

Shu o'rinda statistik ma'lumotlarga e'tibor qaratsak, dunyoda 5600 dan ortiq tillar mavjud bo'lib, bundan 200 tasigina davlat tili sifatida qabul qilingan. Ularning orasida o'zbek tilining borligi, uning naqadar sof, mukammal va jozibadorligining yorqin dalilidir.

Fikrlarimizni dalili sifatida Rossiyalik tilshunos olim, professor A.M. Qo'zlyanina "O'zbek tili nafis va musiqa ohangidek jozibador" deb bejizga ta'kidlamagan edi. Afsuski, oramizda tilimizning qimmatini qadrlamaydigan shaxslar hali uchrab turibdi. Ularning so'zlashuv madaniyatigari o'ya qilmasliklari, xato va kamchiliklar bilan yozishlari dilimizni xira qiladi.

Endi Oliy ta'lim pedagoglarning oldida turgan ulkan vazifa shundan iboratki, tilning muhim xususiyatlarini, uning ulkan vazifalarini, hamda imkoniyatlarini mukammal tarzda o'zlashtirishlari uchun darslarda uning mohiyati haqida ko'proq to'xtalib o'tishimiz joiz deb hisoblaymiz.

Til millatning ko'z gusidir. Tilning onaga qiyoslashimiz bejiz emas, inson o'z onasini ko'rmasdan, uning sof muhabbatini, mehrini tuymasdan yashay olishi mumkin emas. Bu fikrimizni isboti sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligi munosabati bilan so'zlagan nutqlarida: "Kimda-kim o'zbek tilining bir latofatini jozibasi va ta'sir kuchini, cheksiz imkoniyatlarini his qilmoqchi bo'lsa, munis onalarimizning allalarini, ming yillik dostonlarimizni, o'lmas maqomlarimizni eshitsin, baxshi va hofizlarimizning sehrli qo'shiqlariga quloq tutsin" deganlarida haq gapni aytganlar.

Hozirgi kunda lotin grafikasiga asoslangan o'zbek alifbosiga o'zgartirishlar kiritilib, 2023-yil yanvar oyidan uni qo'llash haqida xabar matbuotlarda e'lon qilinyapti. Agar chuqur mulohaza qilsak, lotin alifbosidagi bunday o'zgarishlar, bizning cho'tish ko'p muammolarni vujudga kelishiga sabab bo'lmaydimi? Siz nima deysiz aziz tengdoshim?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH. Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasidavlat tili maqomi berilganligining 30yilliligiga so'zlagan nutqi
2. X. Gulomova, H. Bakiyeva, A. Yembergenova Husnixat va uni o'qitish metodikasi. Toshkent, 2021
3. M. Gulomov Chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish. Toshkent, 2003